

Бойко Ольга Євгенівна –
ад'юнкт кафедри кримінального
процесу Національної академії
внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ СТОСОВНО СУДДІВ

Розглянуто заходи процесуального примусу, специфіку застосування окремих процесуальних заходів стосовно суддів. Охарактеризовано запобіжні заходи за новим Кримінальним процесуальним кодексом України.

Ключові слова: досудове розслідування; процесуальний примус; запобіжні заходи; суддя; суд; особисте зобов'язання; особиста порука; застава; домашній арешт; тримання під вартою; відсторонення від посади.

Рассмотрены меры процессуального принуждения, специфику применения отдельных процессуальных мер в отношении судей. Охарактеризованы меры по новому Уголовному процессуальному кодексу Украины.

Ключевые слова: досудебное расследование; процессуальное принуждение; меры; судья; суд; личное обязательство; личное поручительство; залог; домашний арест; содержание под стражей; отстранение от должности.

Considered measures of procedural coercion, the use of certain specific procedural provisions relating to judges. Characterized precautions for the new Criminal Procedural Code of Ukraine.

Keywords: pre-trial investigation; the procedural coercion; precautions; judge; judgment; personal liability; personal guarantee; collateral; house arrest; detention; removal from office.

Одним з найважливіших питань у практиці досудового розслідування і судового провадження є застосування запобіжних заходів як виду кримінального процесуального примусу попереджувального (випереджувального) характеру, пов'язаного з тимчасовим обмеженням (позбавленням) слідчим суддею, судом права особи (підозрюваного, обвинуваченого, засудженого) на свободу й особисту недоторканність [1].

Без запобіжних заходів не обходиться жоден кримінальний процес сучасних держав світу, оскільки з їх допомогою забезпечується належний, передбачений законом перебіг досудового розслідування й судового провадження, а в підсумку – захист особи, суспільства, держави від

кримінальних правопорушень та виконання інших завдань кримінального судочинства. Залежно від того, як законодавець за допомогою кримінального процесуального закону визначив баланс інтересів держави та інтересів особи через урегулювання мети, підстав, порядку та суб'єктів застосування цих заходів процесуального примусу, можна дійти висновку про ступінь свободи в державі й турботу про права людини в ній [2].

Звертаючи увагу на дефініційний апарат, зазначимо, що під запобіжними заходами слід розуміти заходи впливу на суб'єктів обмежують свободу пересування обвинуваченого (підозрюваного) й застосовуються з метою запобігання можливості приховатися від слідства й суду, перешкодити встановленню об'єктивної істини та здійсненню правосуддя, а також продовжити злочинну діяльність.

У загальному розумінні заходи процесуального примусу слід визначати як передбачені законом заходи впливу на суб'єктів кримінального процесу, які мають самостійне значення та не мають характеру правових санкцій і застосовуються з метою забезпечення виконання суб'єктами процесу своїх обов'язків.

Кримінально-процесуальний примус характеризується такими ознаками:

- застосовується лише у сфері кримінального провадження;
- виступає у формі правовідносин;
- виражається у зовнішньому моральному, психічному та фізичному впливі на суб'єктів, їх діяльність або майно;
- має характер особистого, майнового чи організаційного обмеження прав і свобод учасників процесу.

Д. О. Савицький зауважує, що кожний захід процесуального примусу виступає необхідною складовою правоохоронного механізму, що відповідає усім іншим примусовим засобам. При цьому для правового регулювання кримінально-процесуального примусу характерна чітка регламентація кожної примусової дії. Та чи інша норма загального характеру, у тому числі й конституційна, яка в порядку виключення допускає обмеження прав особи, може бути реалізована лише за умови конкретизації та деталізації в кримінально-процесуальному законі умов і процесуального порядку застосування конкретних примусових заходів [3].

З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу (КПК) України законодавець запровадив нову європейську систему запобіжних заходів. Він відмовився від підписки про невиїзд, поруки громадської організації або трудового колективу, нагляду командування військової частини. Тепер запобіжними заходами (від найбільш м'якого до найбільш суворого) є: 1) особисте зобов'язання; 2) особиста порука; 3) застава; 4) домашній арешт; 5) тримання під вартою (ч. 1 ст. 176 КПК України) [4].

К. Демченко зазначив, що з прийняттям КПК України запроваджується нова концепція запобіжних заходів, покликана забезпечити дотримання органами слідства прав та свобод підозрюваних та обвинувачених. У новому КПК України з'явилися принципово нові

запобіжні заходи (домашній арешт), а також виключено архаїчні запобіжні заходи, які були “успадковані” від СРСР (порука громадської організації або трудового колективу) [5].

Мета застосування будь-якого запобіжного заходу двоєдина: з одного боку – забезпечити виконання обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов’язків, а з іншого – запобігти спробам (звідси – запобіжні заходи): переховуватися від органів досудового розслідування та (або) суду; знищити, сховати або спотворити будь-яку з речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста в цьому ж кримінальному провадженні; перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; учинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується (ч. 1 ст. 177 КПК України).

Обов’язок доказування підстав, у тому числі підстав-ризиків застосування запобіжного заходу, а також того, що жоден з більш м’яких запобіжних заходів не може запобігти цим ризикам, покладено на слідчого й прокурора. Якщо вони не впораються з цим обов’язком, суд зобов’язаний відмовити у застосуванні запобіжного заходу (ч. 3 ст. 176 КПК України).

На наш погляд, позитивною новелою стала ч. 3 ст. 176 КПК України, яка визначає, що слідчий суддя, суд відмовляє в застосуванні запобіжного заходу, якщо слідчий, прокурор не доведе, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів обставини є достатніми для переконання, що жоден із більш м’яких запобіжних заходів, передбачених частиною першою цієї статті, не може запобігти доведеним під час розгляду ризику або ризикам учинення обвинуваченим, підозрюваним відповідних дій.

Розглянемо характеристики запобіжних заходів за новим КПК України.

Першим і найбільш м’яким є особисте зобов’язання. Законодавець у ст. 179 КПК України визначив, що це запобіжний захід, суть якого полягає в покладенні на підозрюваного, обвинуваченого зобов’язання виконувати покладені на нього слідчим суддею, судом обов’язки з числа тих, що передбачені ст. 194 КПК України, а саме:

- 1) перебувати до визначеної службової особи із встановленою періодичністю;
- 2) не відлучатися з населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду;
- 3) повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи;
- 4) утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом або спілкуватися з нею з дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом;
- 5) не відвідувати місця, визначені слідчим суддею, судом;

6) пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності;

7) докласти зусиль до пошуку роботи або для навчання;

8) здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд з України і в виїзд в Україну;

9) носити електронний засіб контролю.

Одним із запобіжних заходів є також особиста порука (ст. 180 КПК України). Вона полягає в наданні особами, яких слідчий суддя, суд вважає такими, які заслуговують на довіру, письмового зобов'язання про те, що вони поручаються за виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, відповідно до ст. 194 КПК України, і зобов'язуються за необхідності доставити його до органу досудового розслідування чи в суд на першу про те вимогу.

Принципово новим запобіжним заходом для України є домашній арешт, який передбачений ст. 181 КПК України і застосовується в більшості європейських країн, у тому числі й у Російській Федерації. Він полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або в певний період доби. Суть домашнього арешту полягає в тому, що за наявності достатніх підстав для обрання підозрюваному, обвинуваченому запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту за рішенням слідчого судді, суду встановлюються обмеження, пов'язані зі свободою пересування поза межами житла цілодобово чи у визначений період часу.

Відповідно до Кодексу та переліку запобіжних заходів, домашній арешт буде застосовуватися в тих випадках, коли застава є занадто м'яким запобіжним заходом, а тримання під вартою – занадто суворим. Частина 2 ст. 181 нового КПК України встановлює, що домашній арешт може бути застосований до особи, яка підозрюється (обвинувачується) у вчиненні злочину, відповідальність за який передбачено у виді позбавлення волі.

До запобіжних заходів належить також застава. У ст. 182 КПК України закріплено, що застава полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, визначений у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, за умови звернення внесених коштів у дохід держави в разі невиконання цих обов'язків.

Згідно з КПК України, застава може бути внесена як підозрюваним, обвинуваченим, так і іншою фізичною або юридичною особою (заставадавцем). Але заставадавцем не може бути юридична особа державної або комунальної власності або така, що фінансується з місцевого, державного бюджету, бюджету АР Крим, або в статутному капіталі якої є частка державної, комунальної власності, або яка належить суб'єкту господарювання, що є в державній або комунальній власності.

Законодавець також визначив межі розміру застави відповідно до розміру мінімальної заробітної плати (ч. 5 ст. 182 КПК України):

щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості, – від 1 до 20 розмірів мінімальної заробітної платні;

щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні тяжкого злочину, – від 20 до 80 розмірів мінімальної заробітної платні;

щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні особливо тяжкого злочину, – від 80 до 300 розмірів мінімальної заробітної платні.

У виняткових випадках застава може бути призначена в розмірі, який перевищує 80 чи 300 розмірів мінімальної заробітної платні відповідно. Розмір застави повинен гарантувати виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків та не може бути завідомо непомірним для нього. Розмір застави не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочинцем.

Застава, що не була звернена в дохід держави, повертається підозрюваному, обвинуваченому, заставодавцю після припинення дії цього запобіжного заходу. Застава, внесена підозрюваним, обвинуваченим, може бути повністю або частково звернена судом на виконання вироків у частині майнових стягнень, але тільки за його згодою.

Винятковим запобіжним заходом є тримання під вартою (ст. 183 КПК України). Він застосовується винятково в разі, якщо прокурор доведе, що жоден з більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам:

1) переховуватися від органів досудового розслідування та (або) суду;
2) знищити, сховати або спотворити будь-яку з речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення;

3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста в цьому ж кримінальному провадженні;

4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином;

5) учинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується (ст. 177 КПК України).

Цей запобіжний захід полягає в позбавленні волі на певний строк підозрюваного (обвинуваченого) й утримання їх у місцях попереднього ув'язнення.

Застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування можливе лише за клопотанням слідчого, погодженим із прокурором, або за клопотанням прокурора, і віднесене до виключної компетенції слідчого судді, а під час судового провадження – лише за клопотанням прокурора, і віднесене до виключної компетенції суду, який здійснює судове провадження (ч. 2 ст. 176 КПК України). Тобто всі запобіжні заходи тепер застосовуватимуться тільки незалежними від сторони обвинувачення судовими органами, не пов'язаними з кримінальним переслідуванням особи.

Усі запобіжні заходи законодавець відносить до заходів забезпечення кримінального провадження, які застосовуються з метою досягнення дієвості цього провадження. Крім запобіжних заходів, до них також належать: виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; накладення грошового стягнення; тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна; затримання особи (ст. 131 КПК України).

Найбільший інтерес у контексті нашого дослідження становить такий захід забезпечення кримінального провадження, як відсторонення від посади (ст. 154 КПК України). Цей захід може бути застосовано стосовно особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого злочину, і незалежно від тяжкості злочину – стосовно особи, яка є службовою особою правоохоронного органу.

Розглянемо специфіку застосування окремих заходів стосовно суддів.

Елементи суддівської недоторканності визначено у ст. 48 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 р. № 2453-VI, яка, з урахуванням змін, внесених Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України” від 13 квітня 2012 р. № 4652-VI, передбачає:

суддя є недоторканим. Суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення судом обвинувального вироку;

суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з’ясування його особи;

судді може бути повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення лише Генеральним прокурором України або його заступником;

відсторонення судді від посади у зв’язку з притягненням до кримінальної відповідальності здійснюється Вищою кваліфікаційною комісією суддів України на підставі вмотивованого подання Генерального прокурора України;

проникнення в житло або інше володіння судді чи його службове приміщення, особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, прослуховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а так само огляд, виїмка його кореспонденції, речей і документів можуть провадитися лише за судовим рішенням;

кримінальне провадження щодо обвинувачення судді у вчиненні кримінального правопорушення не може здійснюватися тим судом, у якому обвинувачений обіймає посаду судді [6].

Особливості затримання окремої категорії осіб визначено главою 37 КПК України. Так, у ч. 1 ст. 482 КПК України визначено, що

затримання судді або обрання стосовно нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту до ухвалення обвинувального висновку судом не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України [4].

Порядок розгляду питання про затримання чи арешт судді Конституційного Суду України, судді суду загальної юрисдикції визначено главою 35 Регламенту Верховної Ради України.

Так, зокрема, у ч. 2–4 ст. 218 Регламенту визначено, що подання про надання згоди на затримання чи арешт судді Конституційного Суду України, судді суду загальної юрисдикції ініціюється судовими органами. При цьому щодо кожного виду запобіжного заходу подається окреме подання. Подання стосовно судді суду загальної юрисдикції, судді Конституційного Суду України повинно бути підтримано і внесено до Верховної Ради Головою Верховного Суду України. Подання про затримання чи арешт судді суду загальної юрисдикції, судді Конституційного Суду України повинно бути вмотивованим і достатнім, містити конкретні факти й докази, що підтверджують факт учинення зазначеного в поданні особою суспільно небезпечного діяння, визначеного Кримінальним кодексом України. У поданні про затримання чи арешт має бути чітке обґрунтування необхідності затримання чи арешту. Подання, що не відповідає вимогам цієї статті, Голова Верховної Ради України повертає Голові Верховного Суду України, про що повідомляє Верховну Раду України на найближчому її пленарному засіданні.

Надалі відповідний комітет готує висновок щодо питання про надання згоди на затримання чи арешт судді. Внесені подання розглядається на пленарному засіданні Верховної Ради України та обговорюється. Рішення про надання згоди на затримання чи арешт Верховна Рада України приймає відкритим поіменним голосуванням більшістю голосів народних депутатів від її конституційного складу, яке оформляється постановою Верховної Ради України. Рішення Верховної Ради України про затримання чи арешт не переглядаються, крім випадку виявлення обставин, що не були відомі Верховній Раді під час розгляду відповідного подання. Про прийняте рішення Голова Верховної Ради України негайно повідомляє Голову Верховного Суду України [7].

На нашу думку, законодавчого закріплення потребують визначення органу, якому буде надано право ініціювати подання на отримання згоди до Верховної Ради (слідчому Державного бюро розслідувань чи Генеральному прокурору), а також строків на розгляд зазначеного подання.

При отриманні згоди про застосування запобіжного заходу виникає потреба поінформувати державні та інші органи, а також службових осіб. Законодавець передбачив цю необхідність у ст. 483 КПК України, де в ч. 2 зазначив, що про застосування запобіжного заходу, ухвалення вироку повідомляються щодо інших категорій осіб, передбачених ст. 480 КПК, – органи і службові особи, які їх обрали або призначили чи відповідають за заміщення їхніх посад. Відповідно до цього, можна зробити висновок, що

про застосування запобіжного заходу, ухвалення вироку повідомляються: стосовно судді Конституційного Суду України – Президент України, Верховна Рада України чи з'їзд суддів України, які здійснили призначення відповідного судді; стосовно професійного судді – Вища кваліфікаційна комісія суддів України; стосовно присяжного і народного засідателя на час здійснення ними правосуддя – відповідний суд загальної юрисдикції.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що чинний КПК України необхідно доповнити положеннями, у яких чітко визначити механізми ініціювання подання про отримання згоди на застосування запобіжних заходів стосовно суддів, процедуру та строки його розгляду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дорошенко. Запобіжні заходи у новому КПК України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://alchevskprokuratura.blox.ua/2012/11/Zapobizhni-zahodi-u-novomu-KPK-Ukrayini.html>.
2. Попелюшко В. О. Запобіжні заходи в новому КПК України: поняття, мета, підстави, порядок та суб'єкти застосування / В. О. Попелюшко // Адвокат. – № 9 (144). – 2012. – С. 4–6.
3. Савицький Д. О. Умови застосування заходів кримінально-процесуального примусу Д. О. Савицький // Актуальна юриспруденція : юридична науково-практична інтернет-конференція [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=140%3A2011-12-07-16-57-54&catid=33%3A-5&Itemid=41&lang=ru (16.02.13) Назва з екрану.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України” станом на 25 трав. 2012 р. – К. : Алеуга, 2012. – 304 с.
5. Демченко К. Запобіжні заходи згідно з новим Кримінальним процесуальним кодексом / К. Демченко // Правовий тиждень. – 2012. – № 18–20. – 22 трав. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vyplawfirm.com/ru/publicationsall/57-2011-04-19-09-41-04/252-2012-05-24-11-37-23>.
6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : [у 2 т. Т. 2] / [С. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 664 с.